

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ В ДОБУ СТАНОВЛЕННЯ КЛАСИЧНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ВИМІРИ

Шамраєва В.М.,

доктор політичних наук, професор

професор кафедри міжнародного і європейського права

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ORCID: 0000-0002-7140-3742

Шамраєва В.М. Правовий статус особи в добу становлення класичного міжнародного права: національні та міжнародні виміри.

Доба становлення класичного міжнародного права стала переломним етапом у формуванні правового статусу особи як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному вимірах. Саме в цей період відбувається еволюція від уявлення про людину як підданого суверена до усвідомлення її як носія природних і невідчужуваних прав. Водночас виникають перші міжнародно-правові інститути, спрямовані на захист основоположних прав людини. Еволюція правового статусу особи в цей період мала тісно пов'язані між собою національний і міжнародний виміри які доповнювали один одного сприяючи подальшій гуманізації суспільних відносин.

У представленій статті досліджується процес формування універсального сприйняття прав людини в контексті становлення класичного міжнародного права XVIII–XIX ст., коли відбувалася значна трансформація у сфері визначення правового статусу особи. Розкрито ідейно-філософські, політичні та юридичні чинники, що зумовили цей процес, зокрема вплив доктрини природного права, концепцій суспільного договору Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та ідей гуманізму.

Проаналізовано значення ключових нормативних актів доби революцій XVIII–XIX ст: Декларації незалежності США (1776), Конституції США (1787), Білля про права (1791), Декларації прав людини і громадянина (1789) та Кодексу Наполеона (1804), які заклали основи універсальної моделі правового статусу особи. Особлива увага приділяється тому, як революційні ідеї свободи, рівності та правової рівноваги трансформувалися у концепцію правового гуманізму, що започаткувала розуміння гідності людини як найвищої соціальної й юридичної цінності. Визначено, що саме ці процеси створили теоретичне підґрунтя для подальшої міжнародної кодифікації прав людини у XX ст., зокрема у Загальній декларації прав людини ООН (1948), Європейській конвенції з прав людини (1950) та Хартії основних прав ЄС (2000).

Підкреслено, що еволюція правового статусу особи від національного до міжнародного рівня є результатом поступового розширення сфери дії природних прав. Зроблено висновок, що класична епоха міжнародного права стала фундаментом сучасної системи універсального захисту прав людини, в якій гуманістичні цінності Просвітництва поєдналися з інституційними механізмами міжнародного контролю за дотриманням прав і свобод особи.

Ключові слова: правовий статус особи, класичне міжнародне право, права та свободи, природне право, гуманізм, міжнародно-правовий захист, захист прав людини, генеза правового середовища.

Shamrayeva, V.M. The Legal status of the individual in the era of the formation of classical international law: national and international dimensions.

The article explores the formation of a universal perception of human rights in the context of the emergence of classical international law in the eighteenth and nineteenth centuries, when the transformation from the feudal system of subjection to the concept of citizenship and the recognition of the individual as an autonomous subject of law took place. The study reveals the philosophical, political, and legal foundations of this transformation, emphasizing the influence of the natural law doctrine and the social contract theories of John Locke and Jean-Jacques Rousseau, as well as the broader ideas of Enlightenment humanism. The research analyzes the impact of key revolutionary legal acts – the United States Declaration of Independence (1776), the U.S. Constitution (1787), the Bill of Rights (1791), the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789), and the Napoleonic Civil Code (1804) – which laid the groundwork for a universal model of the individual's legal status. Particular attention is paid to how revolutionary concepts of liberty, equality, and justice were transformed into the doctrine

of legal humanism, which recognized human dignity as the supreme social and legal value. It is argued that these developments created the theoretical and institutional basis for the subsequent codification of human rights in the twentieth century, including the United Nations' Universal Declaration of Human Rights (1948), the European Convention on Human Rights (1950), and the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000). The article stresses that the evolution of the individual's legal status from a national to an international dimension reflects the progressive expansion of human rights protection. The study concludes that the classical era of international law provided the intellectual and normative foundations for today's universal system of human rights protection, in which Enlightenment humanism merged with international legal mechanisms guaranteeing respect for human dignity, freedom, and justice.

Key words: legal status of a person, classical international law, rights and freedoms, natural law, humanism, international legal protection, protection of human rights, genesis of the legal environment.

Постановка проблеми. Правовий статус особи є визначальною категорією у системі сучасного правового порядку. Дана категорія зазнала значної еволюції у процесі свого становлення та розвитку. Актуальність дослідження еволюції основних підходів до визначення правового статусу особи у період від класичної доби до сьогодення зумовлена низкою ключових чинників, які віддзеркалюють фундаментальні зміни у міжнародному праві та у розумінні ролі окремої особи у суспільних відносинах в цілому. По-перше, це процеси еволюції суб'єктів права. Вестфальський мир 1648 р. заклав основи сучасної системи міжнародних відносин, головними суб'єктами якої стали суверенні держави. Особа в цей період розглядалася переважно через ознаку підданства певному монарху, але у тогочасних правових системах розпочалися процеси які привели до переходу від цієї моделі до сучасної, де людина визнається самостійним суб'єктом міжнародного права, наділеним невід'ємними правами та свободами, що захищаються на міжнародному рівні. І саме процес такої еволюції заслуговує на особливу увагу істориків міжнародного права задля формування глибшого розуміння витоків сучасних проблем у сфері захисту прав людини.

По-друге, науковий аналіз окреслених проблем дозволяє простежити становлення системи визнання та захисту прав людини, спочатку на національному, потім на міжнародному рівні та поступове формування міжнародних стандартів прав людини, що стало визначальною характеристикою ХХ ст. у контексті подальшої гуманізації суспільно-політичних відносин. Вивчення цього шляху дає змогу зрозуміти витoki сучасних концепцій універсальності, неподільності та взаємозалежності прав людини.

По-третє, дослідження питань еволюції правового статусу особи показує, як змінювалося співвідношення між національним законодавством і міжнародними зобов'язаннями держав у сфері захисту прав людини.

Таким чином, дослідження еволюції правового статусу особи від Вестфальської доби до сьогодення має не лише історичну цінність, але й пряме практичне значення для формування сучасної правової політики, міжнародного співробітництва у сфері захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. В основу проведеного дослідження було покладено аналіз великого кола джерел від актів національного права до міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини. Для відстеження еволюції сприйняття правового статусу особи у суспільних відносинах та у якості теоретичної бази дослідження проаналізовано праці Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта тощо. Праці представників сучасної школи міжнародного права, зокрема Д.А. Гудими [1], С.Ю. Іванова [2], О.В. Тарасова [6], Т.Л. Сироїд [5] заклали основи виокремлення сучасних проблем щодо визначення правового статусу особи.

Попри наявність широкого кола джерел та наукових праць з обраної проблематики поза увагою залишаються окремі питання пов'язані саме із трансформаціями правового статусу особи у контексті еволюції статусу індивіда у класичному міжнародному праві.

Метою статті є ретроспективний аналіз основних етапів еволюції правового статусу особи в добу становлення класичного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Проблема правового статусу особи займає центральне місце у формуванні класичної системи міжнародного права. У період європейських революцій ХVIII–ХІХ ст. відбулася трансформація від станovo-монархічної моделі підданства до концепції громадянства та становлення концепції невід'ємних прав людини. Переходячи до аналізу окресленої проблематики слід відзначити, що Європейські революції стали каталізатором переходу від природно-правових доктрин до позитивного конституціоналізму, утвердивши правовий статус особи як фундамент державного устрою. Ідейні витoki нової концепції прав людини сягають філософії природного права Г. Гроція, С. Пуфендорфа, Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, які вбачали у людині носія природних і невід'ємних прав. Вони стверджували, що права людини є природними, універсальними та не можуть бути відчужені державою.

Дж. Локк у праці «Два трактати про правління» (1690) писав: «Людина за природою є вільною, рівною і незалежною, і ніхто не може підкорити її владі іншого без її згоди» [9] тим самим визнаючи природні права людини на життя, свободу, власність за основу суспільного договору.

Ж.-Ж. Руссо у «Суспільному договорі» (1762) підкреслював, що воля народу є джерелом суверенітету, а права індивіда походять від природного стану людини вважаючи, що легітимна влада може існувати лише на основі спільної волі громадян [4, с. 31-32]. Іммануїл Кант у трактаті «До вічного миру», (1795) також наголошував на автономії особи як морально-правового суб'єкта [3].

Саме ці положення і стали філософським підґрунтям та інтелектуальною основою правових революційних актів кінця XVIII ст. і визначили напрямки конституційного розвитку в Європі та Америці у наступний історичний період. Епоха Просвітництва сприяла утвердженню ідей індивідуальної свободи, рівності та народного суверенітету.

Практичним втілення ідей Епохи Просвітництва стало прийняття таких актів як Декларація незалежності США (1776), що проголосила право на життя, свободу та прагнення до щастя як невід'ємні права людини; Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789), що вперше закріпила принцип універсальності прав і свобод. Таким шляхом поступово формувалася концепція громадянства як правового зв'язку між особою та державою, що визначав її права й обов'язки.

Саме в цей період у Північній Америці відбувається швидка зміна старих політико-правових уявлень, заснованих на підданстві монарху, і формування нової концепції сприйняття особи як громадянина, наділеного природними і невідчужуваними правами.

Ключовими документами на цьому шляху стали Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787) та Білль про права (1791), які не лише заклали основи американського конституціоналізму, а й визначили подальший розвиток системи захисту прав людини у правовому полі на національному та міжнародному рівнях.

Декларація незалежності, ухвалена 4 липня 1776 р. Другим континентальним конгресом, є одним із перших у світі політико-правових актів, який закріпив принцип природного походження прав людини. У преамбулі Декларації проголошується: «Ми вважаємо очевидними такі істини: що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невідчужуваними правами, серед яких життя, свобода і прагнення до щастя» [12]. Томас Джефферсон, Джон Адамс, Бенджамін Франклін таким чином інтерпретували у Декларації принципи Джона Локка, що метою держави є забезпечення природних прав людини, а влада ґрунтується на суспільному договорі, як моральну основу відокремлення колоній від Британської імперії.

Конституція США 1787 р. стала одним з перших у світі писаним конституційним актом, який визначив систему влади, механізм її обмеження і гарантії прав людини. Хоча перший текст не містив детального переліку прав і свобод, він передбачав ключові гарантії: ст. I, п. 9 (заборона законів, що надають переваги, та обмеження свавілля уряду); ст. III, п. 3 (визначення злочину «державної зради» лише за суворими процесуальними умовами); ст. VI (верховенство Конституції як основного закону) [11]. Таким чином Конституція встановила основу правової держави, де закон є головним механізмом захисту людини від свавілля влади.

Оскільки Конституція США не гарантувала достатнього захисту прав особи, до неї були внесені десять поправок які склали Білль про права, ухвалений у 1791 р. Білль про права закріпив фундаментальні свободи: свобода слова, релігії, друку, зібрань, петицій (1-а поправка); право на збройний захист (2-а поправка); недоторканність житла й приватного життя (4-а поправка); гарантії справедливого суду, презумпція невинуватості (5-а і 6-а поправки); заборона жорстоких і надмірних покарань (8-а поправка); обмеження федеральних повноважень і закріплення принципу народного суверенітету (10-а поправка) [10].

Американські конституційні акти надихнули революційні рухи у Європі і стали основою для ліберальних конституцій XIX ст. Декларація незалежності США започаткувала новий тип легітимності влади – від народу, а не від монарха. Уперше держава визнавала, що людина має права незалежно від належності до певної нації чи станової групи. Ця теза згодом вплинула на формування Декларації прав людини і громадянина у Франції (1789 р.) і розвиток європейської системи закріплення правового статусу особи.

Французька революція 1789 р. стала вирішальним етапом у кодифікації правового статусу особи. Прийняття «Декларації прав людини і громадянина» (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789) закріпила принципи, які визначили напрямки новацій у сфері європейського права захисту прав людини на наступні історичні періоди: універсальні принципи свободи, рівності, власності, безпеки та опору гнобленню. Цей документ започаткував нову модель громадянського суспільства, де особа визнавалась носієм природних прав незалежно від походження. «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах» відзначається у ст. 1 Декларації [8].

До найважливіших проголошених Декларацією принципів відносять: рівність усіх громадян перед законом (ст. 1); суверенітет нації (ст. 3); недоторканність власності, свобода слова, релігії й особистої недоторканності (ст. 11, 17); заборону довільних арештів та покарань (ст. 7, 8).

Декларація прав людини і громадянина 1789 р. вперше заклала універсалістську модель правового статусу особи, де громадянин виступав саме носієм невід'ємних прав, незалежно від походження чи станової приналежності.

Саме Декларація на рівні з Кодексом Наполеона (1804 р.) стала основою для конституційних актів держав Європи XVIII – XIX ст., зокрема, Конституції 1791 р. у Франції (проголосила принцип народного суверенітету), Бельгійської конституції 1831 р. (закріпила свободу релігії, зібрань і рівність громадян); Пруського конституційного акту 1850 р. (визнав особисту свободу і захист власності як базові права громадян).

Цивільний кодекс Франції 1804 р. (Code civil des Français) [7], відомий як Кодекс Наполеона, не лише систематизував правові норми, але й застав філософсько-правові основи сучасного розуміння правового статусу особи, базовані на ідеях свободи, рівності та приватної власності. Це була універсальна модель правового регулювання, що вплинула на більшість правових систем Європи та світу, зокрема й на формування концепції правосуб'єктності особи у класичному міжнародному праві.

Кодекс проголосив, що «Закон є однаковим для всіх» (ст. 6). Це положення остаточно ліквідувало станові та феодальні відмінності, заклавши основу для правового розуміння особи як громадянина, рівного у правах і обов'язках. Документ визначив особу як індивіда, здатного мати права і нести обов'язки. Правоздатність визначалася від моменту народження до смерті. Було встановлено: право на ім'я, місце проживання, громадянський стан; свободу укладення договорів і право власності; рівність перед судом та захист честі й гідності.

В той же час, означені акти не були позбавлені і значних обмежень у захисті проголошених прав. Так попри проголошену рівність, Кодекс Наполеона обмежував правовий статус жінок, оскільки Жінка після шлюбу підпорядковувалася чоловікові, втрачала право самостійно розпоряджатися майном і вступати в договори без згоди чоловіка і таким чином, ідея рівності реалізовувалася доволі обмежено у сучасному розумінні. Кодекс не містив і положень про політичні свободи, зосереджуючись на приватному праві.

Під час завоювань Наполеона кодекс був запроваджений у багатьох країнах Європи: Італії, Нідерландах, Німеччині, Іспанії, Польщі, Бельгії. Це сприяло уніфікації правових систем і формуванню спільних принципів права, зокрема: рівність усіх перед законом; недоторканність власності; свобода договорів; світський характер правового регулювання.

Кодекс Наполеона утвердив у європейській правовій думці ідею універсальної правосуб'єктності особи, незалежної від соціального стану. Це стало концептуальною передумовою для визнання людини як суб'єкта міжнародного захисту, що згодом розвинулося в міжнародному гуманітарному праві та праві прав людини XIX–XX ст.

Революції 1848 р., відомі як «Весна народів», спричинили масове прийняття ліберальних конституцій у Німеччині, Італії, Австрії, Данії, які остаточно закріпили у європейському правовому полі захист основних прав людини. 1849 р. у Франкфурті було проголошено Німецьку імперську конституцію, яка закріплювала свободу слова, друку, зборів і рівність перед законом. Аналогічним за змістом був і Статут Сардинського королівства (1848), який згодом став основою майбутньої Конституції Італії.

Революції 1848 р. поставили питання соціальних прав (права на працю, освіту, соціальний захист тощо). Це означало розширення правового статусу особи від громадянських до соціально-економічних прав. Наприклад, французька «Конституція Другої республіки» (1848) вперше закріпила право на працю як конституційне.

Саме європейські революції XIX ст. поклали початок формування соціальної держави в європейському правовому мисленні. Під впливом революцій виникла нова концепція громадянства, заснована на природному праві, рівності та народному суверенітеті. Еволюція правового статусу особи у період XVIII – XIX ст. це перехід від станових і привілейованих систем до універсальних і демократичних стандартів, які лягли в основу сучасних європейських правових систем.

Європейські революції XVIII–XIX ст. створили підвалини універсальної моделі прав людини, на якій ґрунтуються численні міжнародно-правові акти, в тому числі і такі як Загальна декларація прав людини ООН (1948); Європейська конвенція з прав людини (1950); Хартія основних прав Європейського Союзу (2000). Революційні ідеї XVIII–XIX ст. стали не лише політичними актами, а й початком правового гуманізму, що сформував основу сучасного міжнародного права прав людини.

Висновки. Епоха становлення класичного міжнародного права стала ключовим періодом у трансформації правового статусу особи від підданого суверена до повноправного громадянина та

суб'єкта правових відносин. Європейські революції XVIII–XIX ст. започаткували процес гуманізації права, який призвів до утвердження природних і невідчужуваних прав людини як універсальної категорії. У цей час сформувалися основи конституціоналізму, що закріпили принципи свободи, рівності, власності й безпеки, а також нове розуміння легітимності влади через народний суверенітет.

Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), Декларація прав людини і громадянина (1789) та Кодекс Наполеона (1804) започаткували модель правової держави, де людина визнається центральною цінністю політико-правового порядку. Ці акти визначили базові параметри для подальшого розвитку міжнародно-правового механізму захисту прав людини.

Європейські революції XIX ст. доповнили цю концепцію соціальним виміром (право на працю, освіту та соціальний захист), що заклало підвалини сучасної ідеї соціальної держави. Універсалізація прав людини, розпочата у XVIII–XIX ст., згодом отримала втілення у міжнародних актах XX ст., таких як Загальна декларація прав людини (1948), Європейська конвенція з прав людини (1950) та Хартія основних прав ЄС (2000).

В умовах глобалізації, міграційних процесів, розвитку цифрових технологій та нових форм конфліктів правовий статус особи постійно трансформується. Вивчення історичного досвіду допомагає краще зрозуміти та відповісти на сучасні виклики, пов'язані із захистом прав людини, наприклад, питання біженців, кібербезпеки, прав меншин тощо.

Розуміння еволюції правового статусу особи є критично важливим для розбудови правових держав, демократичних інститутів та справедливого світового порядку. Воно підкреслює важливість визнання людини та її прав найвищою соціальною цінністю. Саме тому, дослідження еволюції правового статусу особи від Вестфальської доби до сьогодення має не лише історичну цінність, але й пряме практичне значення для формування сучасної правової політики, міжнародного співробітництва та захисту людської гідності в усьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2007. 288 с.
2. Іванов С.Ю. Історичний розвиток прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 1. № 86 (2024). С. 64–70 DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.9> (дата звернення: 5.09.2025).
3. Гаєр Манфред. Світ Канта. Пер. з німецької Лесі Харченко Київ: видавництво «Юніверс», 2007. 336 с.
4. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. К., 2001. 349 с.
5. Сироїд Т.Л., Реньов Є.В. Особливості правового становища індивіда в міжнародному праві стародавньої доби. *Український політико-правовий дискурс*, 2025, (16). DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17511722> (дата звернення: 14.11.2025).
6. Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії. Харків: Право, 2014. 512 с.
7. Code civil des Français (1804) URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/1804-03-25 (дата звернення: 14.11.2025).
8. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen 1789 URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення: 14.11.2025).
9. Locke J. Two Treatises of Government. London, 1823. URL: <https://www.yorku.ca/comninel/courses/3025pdf/Locke.pdf> (дата звернення: 14.11.2025).
10. The Bill of Rights, 1791. URL: <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/bill-of-rights> (дата звернення: 14.11.2025).
11. The Constitution of the United States, 1787. URL: <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/constitution> (дата звернення: 14.11.2025).
12. The Declaration of Independence of the United States of America, 1776. URL: <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/declaration-of-independence> (дата звернення: 14.11.2025).